

Δ. ΛΑΜΠΡΕΛΗΣ

Ἡ τραγική μαθητεία τοῦ Διόνυσου

Διόνυσος ἡμᾶς ἐξεμούσωσεν τάδε,
Διόνυσος

Βάκχες στ. 825

Εἶμαι μαθητὴς τοῦ... Διονύσου
Φ. Νίτσι, ΕΗ σ. 18

1. «Τραγικότητα» καὶ τραγικότητα

Ἡ κριτική πού προσπάθησε νὰ πλησιάσει τὸ Νίτσι με ἓνα τρόπο «ποιητικό», ἂν ἔχει λόγους νὰ συνεχίσει τὰ κλισέ της, εἶναι γιὰ νὰ παρουσιάσει τὸ Νίτσι τελικά ὡς λογοτέχνη μᾶλλον παρά φιλόσοφο. Ὁ τρόπος ὁμοῦ αὐτὸς προσέγγισης φανέρωνε καὶ μιὰ βιασύνη, μιὰ προχειρότητα. Ὁ ἴδιος ὁ Νίτσι φαίνεται νὰ εἶναι ἀντίθετος πέρα ὡς πέρα γιὰ τὶς ἀναγνώσεις αὐτοῦ τοῦ «αἰώνα τῆς ταχύτητος». Ὅταν ὁ Νίτσι ζητᾶ «**Μάθετε νὰ μὲ διαβάσετε καλά**» (Α, σ. 18· ἡ ὑπογράμμιση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Νίτσι), ἔχει ὑπόψη του «τέλειους φιλόλογους ἀναγνώστες».

Τὶ σημαίνει ὁμοῦ «φιλόλογος»; «δάσκαλος τῆς βραδείας ἀναγνώσεως... ἡ φιλολογία... ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς θαυμαστές της πάνω ἀπ' ὅλα ἓνα πρᾶγμα, νὰ μείνουν λίγο στὸ περιθώριο νὰ γίνουν σιωπηλοὶ, νὰ γίνουν ἄργοι, μιὰ τέχνη λεπτή... εὐαίσθητη». Πόσοι ἄραγε μελετητὲς τοῦ νιτσεικοῦ ἔργου νὰ ἀκολούθησαν τὴν εὐχή (βλ. Α, σ. 18) τοῦ Νίτσι;

Δημιουργήθηκε ἓνας θρύλος, ὁ θρύλος τοῦ τραγικοῦ Νίτσι. Ὁ θρύλος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀληθινός, γιατί ἐπινόησε μιὰ ἀνύπαρκτη τραγικότητα, ἐνῶ ἄφησε ἀνεπαφή μιὰ ἄλλη, αὐτὴ πού πραγματικά ὑπῆρχε. Ὁ θρύλος εἶχε τὴν ἀπαραίτητη συνεπικουρεία ἑνὸς ψυχολογισμοῦ πού βάσιζε τὰ ἐπιχειρήματά του σὲ μιὰ ψευδο-ἀντίθεση: ὁ πιστὸς χριστιανὸς Νίτσι ἀντιμέτωπος με τὸν ἄθεο Νίτσι προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὶς δύο αὐτὲς τάσεις μέσα του. Στήριγμα αὐτῆς τῆς σύλληψης ὑπῆρξε κυρίως ἡ τελευταία φράση τοῦ «Ecce

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α: «Αὐγή»

ΓΤ: «Ἡ γέννηση τῆς τραγωδίας ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς μουσικῆς»

ΓΗ: «Ἡ Γενεαλογία τῆς ἠθικῆς»

ΓΦ: «Ἡ γέννηση τῆς φιλοσοφίας στὰ χρόνια τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας»

ΔΔ: «Οἱ Διθύραμβοι τοῦ Διονύσου»

ΕΗ: «Ecce Homo»

Ζ: «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας»

ΛΕ: «Λυκόφως τῶν εἰδώλων»

ΠΚΚ: «Πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ»

α: «ἀφορισμός»

Homο»: «Μὲ καταλαβαίνετε; ὁ Διόνυσος ἐνάντια στὸν Ἑσταυρωμένο». Ἐτοί ὁ Ph. Sherard ὑποχρεώνεται νὰ τὸν συμπαθήσει ὡς τυραννισμένο χριστιανό πού «ἀναγκάστηκε νὰ ἀναφωνήσει κάτι πού δὲν ἠθελε»¹.

Ὁ Μ. Φουκῶ θεωρεῖ ὅτι στὴν προσπάθεια ὁ Νίτσι «νὰ ἀγγίξει ἐπιτέλους (!) στ' ὄνειρό του τὴ συμφιλίωση ἀνάμεσα στοὺς βοσκούς τῆς Ἀρκαδίας καὶ τοὺς ψαράδες τῆς Τιβεριάδας»² πέφτει τὸ σφυρὶ «ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ φιλοσόφου»³. Ὅλα αὐτὰ εἶναι μιὰ καλλιγραφία, γίνεται ὁμοῦ παρερμηνεία, ὅταν προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν τραγικότητα τοῦ Νίτσι. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πέφτει τὸ σφυρὶ «ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ φιλοσόφου», ὅποιοῦδήποτε φιλοσόφου προσπαθήσει νὰ συνθέσει μιὰ φιλοσοφία με τοὺς δύο αὐτοὺς ἀλληλοαναιρούμενους τρόπους σκέψης. Μόνο ἓνας σχιζοφρενὴς μπορεῖ νὰ ἐπιχειρήσει κάτι παρόμοιο. Καὶ φαίνεται ὅτι αὐτὸ εἶναι πίστη τοῦ Μ. Φουκῶ, ἀφοῦ γράφει ὅτι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1888 ὁ Νίτσι ἀπλῶς τρελάθηκε ὀριστικά. Καὶ συνεχίζει ὁ Φουκῶ με μιὰ ὄχι καὶ τόσο πρωτότυπη ἀποψη· «τὰ ἔργα του δὲν ἀφοροῦν πιά τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ γίνονται ἀντικείμενο τῆς ψυχιατρικῆς»⁴. (Σ' αὐτὴ τὴ περίπτωση μήπως δὲ θά ἔπρεπε νὰ ἀφοροῦν τὴν ψυχιατρικὴ καὶ τὰ ἔργα ἐκεῖνα —ὡπως τοῦ Φουκῶ— τὰ ὁποῖα ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ ὅσα «γίνονται ἀντικείμενο τῆς ψυχιατρικῆς»;). Βέβαια ὁ κάθε μελετητὴς ἔχει δικαίωμα νὰ μορφώσει τὴ δική του γνώμη. Ὅμως ὅταν λέει κανεὶς ὅτι ὅλα (τὰ ἔργα) ἀποπνέουν τὴ μεγάλη τους συγγένεια με τὴ «Γένεση τῆς Τραγωδίας»⁵, εἶναι σὰν νὰ ἀγνοεῖ ὅλη τὴν ἐξέλιξη τῆς νιτσεικῆς φιλοσοφίας. Καὶ κάτι ἄλλο: πῶς ἐξηγεῖται τότε ἡ βίαιη κριτικὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ πού γίνεται στὸ «Ecce Homo»⁶;

Ἦσως παραβλέπεται αὐτὴ ἡ κριτικὴ, γιατί, ὡπως δηλώθηκε παραπάνω, ὁ Μ. Φουκῶ, πιστεύοντας ὅτι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1888 ὁ Νίτσι τρελάθηκε ὀριστικά,

1. Ὁ Klages, ἀκόμη καὶ ὁ Kaufmann, θεωροῦν τὸ Νίτσι ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ Χριστιανισμό.
2. Μισέλ Φουκῶ, Ἡ ἱστορία τῆς τρέλας, σ. 276.
3. Μισέλ Φουκῶ, ὁ.π., σ. 276.
4. Μισέλ Φουκῶ, ὁ.π., σ. 276.
5. Μισέλ Φουκῶ, ὁ.π., σ. 276.
6. ΕΗ, σ. 92-101.

τόν θεωρεί παράφρονα, όταν συγγράφει τό *Ecce Homo*. Καί ένας ανισόρροπος δικαιολογείται νά επιτίθεται πρὸς τίς ιδέες πού πιστεύει ἀκόμη ὡς νά τοῦ εἶναι ἐχθρικές.

Ἡ «κατάρρευση τῆς σκέψης» τοῦ Νίτσε, ἡ παθολογική αὐτὴ κατάσταση δέν μᾶς ἐνδιαφέρει. Οὔτε τό Νίτσε τόν ἐνδιέφερε ἡ παθολογική τρέλα, ἡ «καθαρή τρέλα»⁷. Δέν εἶναι ὁμως ἡ παθολογική τρέλα πού κάνει τῆ «σκέψη αὐτῆ ν' ἀνοίγεται στό σύγχρονο κόσμος»⁸, ἀλλά μᾶλλον μιά τρέλα πού, σωστά αὐτῆ τῆ φορά, ὁ Φουκώ τῆ συνδέει μέ τήν προσπάθεια δικαιώσεως τοῦ ἀπαγορευμένου⁹. Τό ἐρώτημα παραμένει: «ἀνακηρύσσεται ταυτόχρονα Χριστός καί Διόνυσος» ὁ Νίτσε¹⁰; Ὁ Νίτσε ποτέ δέν προσπάθησε νά συνδυάσει τό χριστιανισμό μέ τό Διόνυσο. Ἡ μάχη ἐγινε μέ τό Διόνυσο ἐναντίον τοῦ Διονύσου. Μέ τόν Νίτσε ἐναντίον τοῦ Νίτσε. Νά πὼς περιγράφεται ἡ προσπάθεια νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τίς ἐπιδράσεις πού εἶχε δεχτεῖ, καί ἀπό τίς προτιμήσεις πού ταυτίζονταν μέ τὰ ἰδανικά τῆς γερμανικῆς κοινωνίας τοῦ Βίσμαρκ:

«Τό ἐσωτερικό μου ἐγώ, σάν κρυμμένο μέ τό ν' ἀκούει ἕνα ἄλλο ἐγώ (καί τό διάβασμα δέν εἶναι ἄλλο πράγμα) τό ἐγώ μου αὐτό ζύπνησε σιγά, δειλά, μέ δισταγμό, ἀλλά στό τέλος ἐμίλησα καί πάλι»¹¹.

Ὅταν θά «μιλήσει καί πάλι» ὁ Νίτσε, θά ἔχει συστηματοποιήσει καί καταστήσει σφοδρῆ τήν πολεμική του ἐναντίον κάθε φιλοσοφίας καί ἠθικῆς πού ἀρνεῖται τῆ ζωῆ. (Ἐτσι, δέ θά ἀρνηθεῖ μόνο τό χριστιανισμό ἀλλά καί τόν Σοπενχάουερ ἡ μελέτη τοῦ ὁποίου τόν εἶχε ὀδηγήσει σέ «ἀπάρνηση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ζῆν» στά 1865). Κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς φιλοσοφίας του, όταν τό «ἐσώτερο ἐγώ» [ἐαυτός] ἄκουγε τό «ἄλλο ἐγώ», δημιούργησε τήν ἀντίθεση τοῦ Ἐπολλώνειου καί τοῦ Διονυσιακοῦ. Ὅμως στόν ὕστερο Νίτσε ἡ ἀντίθεση αὐτῆ ἔχει καταγγελθεῖ ὡς ψευδο-ἀντίθεση καί ἡ αἰτία δημιουργίας της κατανομάζεται· εἶναι ἡ «κακή συνείδηση».

«Τήν κατάφαση ἀπέναντι στή ζωῆ, τῆ θέληση γιά μιά ζωῆ πού γιορτάζει... αὐτό ὀνόμασα διονυσιακό

σύμβολο... Ὑπό τήν ἔννοια αὐτῆ ἔχω τό δικαίωμα νά θεωρῶ ἐγώ τόν ἑαυτό μου σάν τό πρῶτο *τραγικό φιλόσοφο*, δηλαδή σάν τήν ἀκρότατη ἀντίθεση καί τόν ἀντίποδα ἐνός πεσιμιστῆ φιλοσόφου». Πρὶν ἀπό ἐμένα ἡ μετατόπιση αὐτῆ τοῦ διονυσιακοῦ σέ μιά φιλοσοφική συγκίνηση δέν ὑπῆρξε. Ἡ *τραγική σοφία* ἔλειπε ὁλότελα («ΕΗ, σ. 96-97· οἱ ὑπογραμμίσεις ἀπό τόν ἴδιο τό Νίτσε»). Συνεπῶς ἡ τραγικότητα τοῦ Νίτσε δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἀπαίτηση τοῦ Ζαρατούστρα. «Πρέπει νά ξεπεράσω τό Ἐγώ μου. Τό Ἐγώ μου εἶναι ἡ μεγάλη περιφρόνηση στόν ἄνθρωπο» (ΖΙ, σ. 39). Ἐτσι, ἡ «τραγική σοφία» ταυτίζεται μέ τό τέλος τῆς αὐθυπέμβασης (*selbstüberwindung*) τήν ὁποία ἐπιχειρεῖ ὁ τραγικός φιλόσοφος· ὁ Ζαρατούστρας του θά πει: «Ναί, ἔμαθα καί ἐγώ πράγματι, καί μάλιστα στά πειθαρχικά νά περιμένω ἀλλά μόνον τόν ἑαυτό μου» (ΖΙ, σ. 88).

Ὁ Διόνυσος λοιπόν ἐνάντια στόν Ἐσταυρωμένο. Ναί, ἀλλά ὄχι μιά ἐσωτερική τραγική σύγκρουση. Ἄλλη, ὅπως εἶδαμε, ὑπῆρξε ἡ τραγική ἐσωτερική σύγκρουση, φυσική ἄλλωστε, σέ κάθε στοχαστῆ πού θέλει νά βρεῖ τό δικό του δρόμο στή σκέψη. Ὁ Διόνυσος ἐνάντια στόν Ἐσταυρωμένο· μιά νέα φιλοσοφία πού κάνει ἀνηλεῆ κριτική στήν ἠθική πού εἶναι μιά «ἀντινομία τῆς ζωῆς». Ἄν θά γραφεῖ ἡ φράση αὐτῆ στό τέλος τοῦ «*Ecce Homo*», εἶναι γιὰτί ἀκριβῶς στό ἔργο αὐτό θέλησε μέ ἐμφαση νά τονίσει τήν ἀντίθεση τῆς φιλοσοφίας του πρὸς τῆ χριστιανική ἠθική¹².

2. Τό Διονυσιακό σύμβολο

2. 1. Ἡ ἀντίθεση

«Εἰ μὴ γάρ Διονύσῳ πομπῆν ἐποιοῦντο καί ὕμνον ἄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἶργαστ, ἄν· τὸς δέ Ἄιδης καί Διόνυσος, ὅτεφ μαινόνται καί ληναῖζουσιν» (ἀπ. 15).

Τό ἀπόσπασμα αὐτό τοῦ Ἡρακλείτου φωτίζει, ἀπό μιά ἄποψη, πὼς ὁ Νίτσε ξεφεύγοντας ἀπό τόν πρῶτο του δεισμό, τήν ἀντίθεση Ἄπολλωνα - Διονύσου, ὀδηγεῖται στή σύλληψη ἐνός ἄλλου Διονύσου. Ὁ Διόνυσος συναντᾷ τόν ἀντίθετό του θεό τοῦ θανάτου¹³.

7. «Ὁ Ζαρατούστρας εἶναι ἕνας διθύραμβος... εὐτυχῶς ὄχι πρὸς τήν *καθαρή τρέλα*» (ΕΗ, σ. 41).

8. Μισέλ Φουκώ, ὁ.π., σ. 276.

9. Μισέλ Φουκώ, Ἡ τάξη τοῦ Λόγου, σ. 16.

10. Ὁ Γ. Κόττι θά χρησιμοποιήσει τὰ γραφτά τοῦ ἄρρωστου Νίτσε (φαίνεται πὼς γιά τήν περίοδο ὡς τὰ 1888 ἡ ἄποψη του συνοψίζεται στή θέση ὅτι ὁ Ζαρατούστρας εἶναι προφήτης τοῦ D.N.A.) γιά νά καταλήξῃ στή φράση ὅτι τό νιτσεικό ἔργο «περιέχει τό δράμα τῆς ἰδίας ἀποκάλυψης πού βίωσαν οἱ εὐρωπαϊκοί μαινάδες στόν Κιθαιρώνα». Μήπως θέλει νά δηλώσει ὅτι ὁ Νίτσε ἀνέλαβε τήν ὑποχρέωση ἀπέναντι στόν ἑαυτό του νά δημιουργῆσει ἕνα φιλοσοφικό ἔργο ὅπου (παράλληλα μέ τό D.N.A.) θά ἔμενε προσηλωμένος στό ἐπίπεδο ἐνός ἱερέα τοῦ Διονύσου, πού ἔζησε στά τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.;

11. ΕΗ, σ. 116 (Ἡ ὑπογράμμιση ἀπό τόν ἴδιο τό Νίτσε).

12. Βλ. καί τήν ἐπιστολή τοῦ Νίτσε πρὸς τόν ἐκδότη του C.G. Naumann.

13. Τό ἀπόσπασμα σχολιάζεται στή φροντιστηριακή ἔρευνα τοῦ Σ. Κυριαζοπούλου καί τῶν τεταρτοετῶν φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων (σ. 219 - 239). Ὑποστηρίζεται ἐκεῖ ὅτι οἱ θιασώτες «πασχίζουν νά ἐγκαταλείψουν τῆ ζωῆ πρὶν τήν ὥρα της, νά πῶσουν στήν ἀγκαλιά τοῦ μεθυστικοῦ Διονύσου πού εἶναι ἡ ἐπίγεια μορφή τῆς ὑποχθόνιας «θορᾶς τοῦ Ἄδη» (σ. 224), ἐνῶ «εἰς τήν διονυσιακὴν λατρείαν [ὑπάρχει] μόνον ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου» (σ. 233). Δεν ὑπάρχει ὁμως μιά ἀρχαία μαρτυρία, ὅσον ἀφορᾷ τήν τελευταία ἄποψη.

Μάλλον θά πρέπει νά ὑποθεθεῖ ὅτι τό ἀπόσπασμα αὐτό τοῦ Ἡρακλείτου ἐκφράζει τό τραγικό στοιχείο τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ διονυσιακός ἄνθρωπος καθὼς χαιρετᾶ τή ζωή στόν ὑπέρτατο βαθμό, ὁδηγεῖται πρὸς τό θάνατο. Ἡ χρονική στιγμή πού τοῦ παρέχει τήν εὐδαιμονία, εἶναι συγχρόνως στίγμα τῆς πορείας του πρὸς τό θάνατο. Ἡ θετική ψυχολογική διάσταση («τό εὐδαιμον») μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς δέν τήν ἀπαλλάσσει ἀπό τή χρονική τῆς διάστασης: εἶναι μιᾶ ἀκόμη στιγμή χρόνου γιά τόν ἄνθρωπο, δηλαδή ἀπρόσκοπη συνέχιση τῆς ροῆς τοῦ χρόνου γιά τόν ἴδιο. Ὁ διονυσιακός ἄνθρωπος πού ἀγνοεῖ τή διπλή λειτουργία τῆς εὐδαιμονίου στιγμῆς, εἶναι «καθεῦδων», γιά μιᾶ τέτοια περίπτωση ἀνθρώπου ὁ διονυσιασμός εἶναι ἀρνητικός. Ὅμως γιά τόν ἄνθρωπο πού ἔχει συλλάβει τή διπλή σήμανση τῆς στιγμῆς τοῦ χρόνου, ὁ διονυσιασμός του εἶναι μιᾶ τραγική ἐκδήλωσή του· δέν εἶναι «καθεῦδων» καί γνωρίζει ἔτσι ὅτι «θάνατός ἐστὶ ὀκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν» (ἀπ. 21) Ἄρα ἡ διονυσιακή εὐδαιμονία εἶναι τελικά θάνατος γι' αὐτόν τόν ἄνθρωπο, θάνατος ὅμως διαφορετικός ἀπό τόν τοῦ «καθεῦδοντος». Γιατί γιά τόν ἐγερθέντα «Ταυτὸ τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκός καὶ ἐγρηγορός καὶ καθεῦδων» (ἀπ. 88). Μόνο σέ ἓνα τέτοιο «ἐγρηγορότα» διονυσιακό τύπο θά κατέφασκε ὁ Νίτσε.

Αὐτό ἔχει τή σημασία του στή λειτουργία τοῦ διονυσιακοῦ συμβόλου. Ὅταν ὁ Ζαρατούστρας θά μιλήσει γιά τήν εὐτυχία¹⁴, θά φανεῖ αὐτή ἡ διττὴ σημασία τοῦ συμβόλου.

«Τί εἶναι εὐτυχία! Δέν πιστεύω πιά στήν εὐτυχία, ἀλλά στό ἔργο μου...»¹⁵. Τά ζῶα εἶπανε «τό εἶπες αὐτό, ὅπως θά τό ἔλεγε κάποιος, πού εἶναι πλούσιος ἀπ' ὅλα τὰ ἀγαθά! Μήπως ὅμως δέν πλέεις σέ μιᾶ γαλάζια λίμνη εὐτυχίας;» «Πρέπει νά γνωρίζετε... πῶς ἡ εὐτυχία μου εἶναι πολύ βαριά... μέ συνθλίβει»¹⁶. Κατά τή διαδικασία τῆς μεταρσίωσης (sublimation) ἔχουμε αὐτή τήν ἀντιθετική παρουσία, ἔχουμε αὐτή τήν ἐπιβολή τῆς «κακῆς συνείδησης» πού εἶναι αἰτία

σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ Διόνυσος κατέβηκε στόν Ἄδη γιά νά ἐπαναφέρει τή μητέρα του Σεμέλη στή ζωή. Μακριά ἀπό ἓνα προβληματισμό παρόμοιο, μέ αὐτόν τῆς φροντιστηριακῆς ἔρευνας, θά μείνει ὁ Κ. Ἀξελός, ὅταν θά προσπαθήσει νά ἐρμηνεύσει τό ἀπόσπασμα.

14. Ὁ Birault δέν παρατηρεῖ καμιά τέτοια σύλληψη τῆς εὐδαιμονίας ἀπό τό Νίτσε.
15. Ζ IV, σ. 1. Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Νίτσε μᾶς συνδέει μέ τήν ἀποψη ὅτι ἡ εὐτυχία δέν εἶναι ἡ «γαλάζια λίμνη» ἀλλά ἐνυπάρχει μ' ἐν ἑαυτῷ «ἔργο», στή δημιουργική δραστηριότητα.
16. Ζ, σ. 1. Ἐδῶ ἔχουμε ὀλοφάνερη διατύπωση τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Θανάτου. Ὁ Kaufmann ἐπισημαίνει τό χωρίο, δέν ἀποδίδει ὅμως στόν Ἡρακλείτο τήν πρώτη του σύλληψη. Ἀκόμη δέν θά δεῖ ὅτι ὁ Νίτσε μέ τήν «κακή συνείδηση» θά βρεῖ τό κλειδί πού ἐξηγεῖ τήν ὑπαρξή τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθέτων ὀργάνων.

τῶν δυνάμεων αὐτοκαταστροφῆς, τό ἄτομο μαθαίνει νά διατηρεῖ τήν ἀβέβαιη ἰσορροπία ἀνάμεσα στόν Ἔρωτα καί τό Θάνατο, γιά νά ζήσει σέ μιᾶ μορφή κοινωνίας πού θέλει τήν καταπίεση τῶν ἐνστικτῶν¹⁷. Ὑπάρχει ὅμως ἐλπίδα νά ἀλλάξουν τὰ πράγματα ἀρκεῖ νά παύσει ἡ «καταπολέμηση». Ἡ ζωὴ θά ἐκμυστηρευτεῖ στό Ζαρατούστρα «Ὅπου ὑπάρχει ὁ θάνατος, ἡ ζωὴ καὶ ἡ θέληση γιά δύναμη»¹⁸.

Ἡ ζωὴ σέ μιᾶ διάμεση μορφή κοινωνίας εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο μιᾶ πορεία, ὅπου οἱ δυνάμεις τῆς αὐτοκαταστροφῆς καὶ τῆς Δημιουργίας συμπορεύονται· αὐτὴ τήν πραγματικότητα, λοιπόν, θά προσπαθήσει νά ἀπεικονίσει τό Διονυσιακό σύμβολο: «τὴν κατάφαση ἀπέναντι στή ζωὴ καὶ στά πιά φοβερά καὶ παράξενα προβλήματα τῆς, τῆ θέληση γιά μιᾶ ζωὴ πού γιορτάζει τό γεγονός τῆς ἀτέρμονης ἐνεργητικότητάς της... αὐτό ὀνομάζω Διονυσιακό σύμβολο»¹⁹. Τό Διονυσιακό σύμβολο δέν ἐκφράζει μόνο τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς στήν καταπιεστική κοινωνία, καταφάσκει σέ μιᾶ νέα ζωὴ, ὅπου ὑπάρχει ἀτέρμονη ἐνεργητικότητα. Ἄν ὁ Διόνυσος εἶναι καὶ θεὸς τοῦ θανάτου γιά τή μορφή κοινωνίας πού ὑφίσταται, εἶναι συγχρόνως ὁ θεὸς τοῦ Ἔρωτα γιά μιᾶ κοινωνία αὐτονόμων ἀνθρώπων, ὅπου ἐκτός τῶν ἄλλων θά ἔχει ἐκλείψει ἡ «στροφή τῶν ἐνστικτῶν κατὰ τῶν κατόχων τους»²⁰.

Ὁ Διόνυσος εἶναι δημοτικός, ἐξαφανίζει (I) τίς σεξουαλικές καὶ (II) τίς ταξικές διακρίσεις. Ἱστορικός του ἀντίπαλος θά εἶναι πάντα οἱ δυνάμεις τῆς συντήρησης, γιατί φοβοῦνται μερικά του γνωρίσματα: ἀπειλή τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλειας καὶ ἀπόρριψη τῆς ἐπιβεβλημένης δημόσια ἠθικῆς. Αὐτὴ ἡ ἠθική κυριαρχεῖται ἀπό αἰσθήματα ἐνοχῆς. Δίδαξε τόν ἀποτροπιασμό γιά ὅ,τι τό σωματικό καὶ σχετιζόμενο μέ τίς αἰσθήσεις. Κήρυξε τήν αὐτοτιμωρία γιά νά ἰκανοποιηθεῖ ἡ ἐνοχῆ. Ἡ διονυσιακή ἠθική εἶναι κατεξοχὴν ἀντιμεταφυσική καὶ ἔχει σκοπὸ νά συμφιλιώσει τόν ἄνθρωπο μέ τή ζωὴ τῆς γῆς.

Ὁ θίασος χρησιμοποιεῖ συχνά τή βία ἀπέναντι σ' ὄσους ὄχι μόνο ἀκολουθοῦν τό νέο τρόπο ζωῆς, ἀλλά προσπαθοῦν νά τόν καταπνίξουν.

Ἡ ὀρειβασία ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικό τῆς νέας πορείας πού τὴ χαρακτηρίζει ἐνταση δυνάμεων καὶ ριψοκινδύνευση. Ἡ ἐπικίνδυνη δύναμη πού κρύβει μέσα της γίνεται ἐκδηλὴ στά ἔργα τῶν ὀρειβατῶν.

17. «Σέ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία [καταπολέμησης τῆς βίας ἐνός ἐνστικτοῦ] ἡ διάνοιά μας εἶναι ἓνα τυφλὸ ὄργανο ἐνός ἄλλου ἐνστικτοῦ ἐχθρικοῦ πού ἡ βιαιότητά του μᾶς τρομάζει... πρόκειται... γιά τόν Ἔρωτα... προετοιμάζεται μιᾶ πάλι στήν ὁποία ἡ διάνοιά μας ὑποχρεώνεται νά λάβει μέρος» (Α, α 109).

18. ΖII, σ. 110.

19. ΛΕ σσ. 119-120.

20. ΓΗ, σ. 16.

Από τη στιγμή που έχει επιτευχθεί ο ρυθμός της, τίποτα δεν μπορεί να σταματήσει τον άνθρωπο.

Θά χρειαζόταν μία αναλυτική παρουσίαση των χωρίων του «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας», όπου έχουμε το Ζαρατούστρα ὀρειβάτη νά κηρύσσει ἢ νά μιλά γιά τὰ συναισθηματά του. Αὐτή ἡ παρουσίαση ἴσως ὀδηγοῦσε σέ παραπέρα συμπεράσματα σχετικά μέ τή σημασία τῆς τρέλας στό Νίτσε, καθώς κάθε διονυσιακή ὀρειβασία δέ μπορεί νά εἶναι συνδεδεμένη παρά μέ τήν «ἔκστασιν».

Γιά μία ἐπιβεβαίωση τῆς γνώμης ὅτι ἡ ὀρειβασία τοῦ Ζαρατούστρα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ διονυσιακοῦ συμβόλου, θά παρέθετε κανεῖς μία ὁμολογία τοῦ Νίτσε: «Τό ψυχολογικό πρόβλημα στόν τύπο τοῦ Ζαρατούστρα διατυπώνεται κατά τόν ἐξῆς τρόπο: πῶς ἐκεῖνος πού κρατιέται σ' ἓνα ὑπέρτατο βαθμό ἀρνήσεως... εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος ἡ αἰώνια κατάφαση ὄλων... — ὁ Ζαρατούστρας εἶναι ἓνας χορευτής»²¹.

6 Ὁ Διόνυσος ἀποτελεῖ λοιπόν μία κοινωνική ἀναγκαιότητα πού γίνεται ἐπιτακτική, ὅταν οἱ κοινωνικές συνθήκες ἦταν ἀνυπόφορες γιά τό ἄτομο. Ἡ λατρεία του ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά ξεφύγει ἀπό τήν κοινωνική σύμβαση, ἀπό καθήκοντα καί ὑποχρεώσεις, νά γίνει ἀνυπεύθυνος. Χάρη στήν ἔκστασιν στρέφεται πρὸς τόν «ἑαυτό» του²², ἀπαλλάσσεται ἀπό καθετί τό ἀνεπιθύμητο μέ ἀποτέλεσμα νά εἶναι χαρούμενος.

7 Τήν ἴδια ὁμοῦ στιγμή πού ἡ ἔκστασις εἶναι ἀπόδραση ἀπό τήν ἀνεπιθύμητη κοινωνική πραγματικότητα καί ἐπιστροφή στόν ἑαυτό, εἶναι, στόν ἴδιο βαθμό, ἡ κατάφαση καί ἡ ἔνταξη σέ μία ἀνθρώπινη ὁμάδα ὅπου τό κάθε μέλος τῆς εἶναι ὁ ἑαυτός του. Γιατί πῶς ἄλλῶς μπορεί ἓνας βακχεύων νά νιώθει εὐδαιμονία; Μόνον ὅταν «θιασεύεται ψυχάν»²³.

8 Στή χαρούμενη αὐτή ἀνθρώπινη συντροφιά κυριαρχεῖ τό γέλιο²⁴ γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔπαυσε νά καταπιέζε-

ται καί νά καταπιέζει ὁ ἴδιος τή φύση του, καθώς ἔχει ἤδη παύσει νά ἀνθίσταται στό Διόνυσο. Ἡ ἀντίσταση πρὸς τό Διόνυσο εἶναι ἐπικίνδυνη: «θεός δεινότητος, ἀνθρώποισι δ' ἠπιώτατος»²⁵. Ἡπιώτατος εἶναι ὅταν κατανοηθεῖ ἡ σημασία του, πού ἀναλύθηκε παραπάνω ὡς Λυσίου, ὡς ἀπελευθερωτῆ ἀπό ὅτι δεσμεύει τήν ἀνθρώπινη φύση, δεινότητος ὁμοῦ γιά ὄσους προσπαθοῦν νά τόν ἀγνοήσουν ὀδηγοῦμενοι τελικά σέ καταστάσεις ressentiment.

• Ὁ Διόνυσος, λοιπόν, προειδοποιεῖ ὅτι ἡ ζωὴ πού ὀδηγεῖ στήν πραγματική εὐδαιμονία βασίζεται σέ μία διονυσιακή ἠθική, δηλαδή μία ἠθική Πέραν τοῦ Καλοῦ καί τοῦ Κακοῦ.

2.2. Ὁ «ὕμνος τῆς Νύχτας»

Ἡ προσοχή θά ἔπρεπε νά στραφεῖ σέ μερικές σελίδες τοῦ «Ecce Homo». Ἐκεῖ ὁ Νίτσε παραθέτει μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τό «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας» καί συγχρόνως τὰ σχολιάζει, τὰ ἐρμηνεύει (:), θά μπορούσε νά πει κανεῖς.

Τό κύριο βάρος ἔχει ὁ «Ὑμνος τῆς Νύχτας» πού ἀπόσπασμά του παρατίθεται στό Ε.Η. Θά διακρίναμε τρία ἐπίπεδα σημαντικῆς στό κείμενο αὐτό.

Προσωπικό ἐπίπεδο

(I₁) Πατρική συνείδηση — μητρική συνείδηση
(I₂) Νίτσε — Ἀριάνα

Ψυχολογικό ἐπίπεδο

Ἐρωτας — Καταστροφή
(«πληθωρισμός φωτός») — («παύει ν' ἀγαπάει»)

Ἐπίπεδο συμβόλων

Διόνυσος — Ἀριάδνη
(«Ζαρατούστρας»)

Σχετικά μέ τό πρῶτο ἐπίπεδο θά εἶχαν νά παρατηρηθοῦν τὰ ἐξῆς: Στό Ecce Homo γίνεται ἀρκετός λόγος ἀπό τό Νίτσε γιά τόν ἐπηρεασμό του ἀπό τόν πατέρα του, γιά τή μητέρα του δέ γίνεται λόγος οὔτε μία φορά. Θά παραδεχτεῖ ὁμοῦ ὅτι ἐκτός ἀπό τήν «ντεκαντάνς» πού κληρονόμησε ἀπ' τόν πατέρα του, ὑπάρχει μέσα του καί κάτι ἄλλο. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι κάτι ἀπό τήν «μητέρα». Ἄν εἶναι ἔτσι τότε, ἂν καί δείχνουν ἀντιφατικές οἱ δύο συνειδήσεις, φαίνεται ὅτι τόν ἐπηρεάζουν. Ἡ Ἀριάνα, «θά εἶναι ἡ Ἀριάνα Κόζιμα Βάγκνερ. Μία ἔλξη πού ποτέ δέ θά

21. Ε.Η. σ. 142. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὀρειβάτης Ζαρατούστρας αἰσθάνεται ὅπως τὰ «πουλιά». Τό πουλί εἶναι θετικό σύμβολο τῆς ἐλευθερίας «ὡς ἐλευθερίας ἀπό» στό Νίτσε. Βλ. τίς συνεχεῖς εἰκόνες τῶν πουλιῶν καί τίς συχνές ἀναφορές τῆς λέξης αὐτῆς στό «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας». Ἀκόμη βλ. Α, α 567, Α, α 570.

22. Ὁ Dodds ὀρίζει «τὴν ἔκστασιν»... «Stop Being Yourself». Ἀλλά παράλληλα δέχεται ὅτι ἡ ἔκστασις εἶναι φυγή. Ἡ φυγή αὐτή εἶναι ἐπιθυμία σφοδρῆ κάτω ἀπό ὀρισμένες κοινωνικές συνθήκες. Ἄν θέλαμε λοιπόν νά ἀκριβολογήσουμε θά λέγαμε ὅτι ἡ ἔκστασις εἶναι: νά παύσεις νά εἶσαι τό ἐγώ σου.

23. Εὐριπίδης, Βάκχες στ. 75. Πρβλ. τὴ νικσεικὴ διακήρυξη: «Αὐτό τό πνεῦμα στέκεται μέσα στή φύση... δέν ἀρνείται πιά. Πιστεύει ὅτι τό ἐπιμέρους εἶναι μισητό καί ὅτι ὅλα ἐπικυροῦνται καί ἀπελευθερώνονται μέσα στό σύνολο. Μία τέτοια πίστη τὴ βάπτισα Διονυσιακή (ΑΕ, σ. 49). Ὅτι ὁμοῦ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς διονυσιακῆς πίστεως εἶναι τό ἄτομο νά ἔχει ἤδη ταυτιστεῖ μέ τόν ἑαυτό βλ. ΖΙ, σ. 74.

24. Γιά τὴν σημασία τοῦ γέλιου στό Νίτσε. Βλ. ΖΙ, σ. 42, Α, α 566. ΖΙΙ, σ. 183.

25. Εὐριπίδης, Βάκχες στ. 860.

ἀποκαλυφθεί²⁶. Ἄς σημειωθεί ὅτι τὸν ἴδιο καιρὸ πού ἀναφέρεται στὸ *Ecce Homo* τ' ὄνομά της, χάρις σέ ἓνα «παίξιμο» μέ τή λέξη θά τή βροῦμε, στή πλαίσια τοῦ διονυσιακοῦ συμβόλου πιά, ὡς Ἀριάδνη στούς «Διθύραμβους τοῦ Διονύσου», ἐνῶ ὁ Νίτσε θά εἶναι ὁ Διόνυσος ὁ ἴδιος.

Ἄς συνεχίσουμε μέ μερικές διαπιστώσεις πού ἐπιτρέπουν οἱ «Διθύραμβοι» αὐτοί, τοὺς ὁποίους συνδέει ἓνας ἀκόμη δεσμός μέ τὸ *Ecce Homo* (ἰδιαίτερα μέ τίς σελίδες πού ἐξετάζουμε)²⁷. Εἶναι —ὁ ἴδιος ὁ τίτλος τὸ δηλώνει— γραμμένοι στή «γλώσσα τοῦ Διθύραμβου».

Ὁ Διόνυσος θά πεῖ «Ἀριάδνη... βάλε μέσα /στ' αὐτιά/ ἓνα σοφὸ λόγο! Ἄν εἶναι ν' ἀγαπήσει κανεὶς τὸν ἑαυτό του, δέν πρέπει νά τὸν μισήσει πρῶτα». Γιατί: «Ἡ ἀντίθεση δέ θάταν τάχα ἡ καλύτερη μεταμύηση γιά τὴν αἰδημοσύνη ἐνός θεοῦ /τοῦ Διονύσου/»²⁸.

Θέλοντας νά δείξει τὸ πολυσήμαντο τοῦ διονυσιακοῦ συμβόλου, θά καταλήξει ὁ Διόνυσος νά πεῖ στήν Ἀριάδνη: «Εἶμαι ὁ Λαβύρινθος σου». Ἡ Ἀριάδνη ὁμοίως ἦταν ἡ Κυρία τοῦ Λαβυρίνθου. Ἐπομένως ἔχουμε ἐδῶ τὴν ἀναγγελία μιᾶς ἐναλλαγῆς, μιᾶς ἀντιστροφῆς, ἡ ὁποία εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ προἀναγγελία τῆς ταύτισης πού θά ἐπακολουθήσει: Γιά νά βρεῖ κανεὶς τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴ σπιῖρα τοῦ Λαβυρίνθου ἔπρεπε νά φτάσει ὡς τὸ κέντρο του· καὶ ἐκεῖ βρίσκει τὴν Ἀριάδνη.

Μέσα σ' αὐτὸν τὸ Λαβύρινθο ἐπανασυναρμολογεῖται ὁ Διόνυσος²⁹, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι μόνο τὸ σύμβολο τοῦ Θανάτου καὶ τῆς Ζωῆς, εἶναι ἀκόμη τὸ σύμβολο τοῦ Χάους καὶ τοῦ Κόσμου. Γιατί ὁ Λαβύρινθος εἶναι καὶ κόσμος, ἀρκεῖ νά βρεῖ κανεὶς τὸ κέντρο του, νά ταυτιστεῖ μέ τὴν Ἀριάδνη. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ πορεία ὡς τὸ κέντρο δέν εἶναι ἓνα κομμάτισμα τοῦ Διονύσου; Ὅμως αὐτὴ ἡ πορεία τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὴν Τάξη στὸ Χάος, ἀπὸ τὴ δημιουργία στήν καταστροφή, ἀπὸ τὴν ἐξοδο τοῦ Λαβυρίνθου, στή διαμονή μέσα σ' αὐτὸν, ὅλη αὐτὴ ἡ πορεία ὁδηγεῖ σ' ἓνα ἄλλο συμπέρασμα: ὁ Διόνυσος

εἶναι σύμβολο τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς, τῆς ἐπιστροφῆς πού ἓνα ἐπίπεδο τῆς ἐπιτρέπεται νά ἀναγνωριστεῖ: εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὸ Λαβύρινθο, δηλαδή ἡ συμβολικὴ ἐπιστροφή στὸ χάος· ἀπαραίτητη προϋπόθεση κάθε νέας δημιουργίας.

Ἄς ἐπανεέλθουμε στὸ σχῆμα ὅπως ὁ «Ἕμνος τῆς Νύχτας» μᾶς ὁδήγησε νά παραστήσουμε. Ὁ Ἕμνος αὐτός εἶναι Ἕμνος πρὸς τὴν Ἀριάδνη³⁰, εἶναι ὁμοίως καὶ Ἕμνος πρὸς τὸ Διόνυσο³¹. Ὁδηγοῦμαστε λοιπὸν στήν κορυφωση πού φθάνει τὸ ἐπίπεδο τῶν συμβόλων. Ὑπάρχει στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο μιᾶ ἀντίθεση πού μεταφέρεται, στὸ ἐπίπεδο τῶν συμβόλων, στή πρόσωπα τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης. Καὶ ἐδῶ διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Νίτσε δέν ὑμνεῖ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο σκέλος τῆς ἀντίθεσης. Γράφει ἓναν Ἕμνο καὶ γιά τὰ δύο· ὑμνεῖ τὴν ἀντίθεση.

Ὁ «Ἕμνος τῆς Νύχτας», γράφτηκε μ' ἓνα τρόπο πού δηλώνει τὸ σκοπὸ τῆς συγγραφῆς του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴ φύση του. Ὁ Διόνυσος ἦταν πάντα μιᾶ δισεξουαλικὴ θεότητα. Ἕνας Ἕμνος γραμμένος γι' αὐτὸν στή «γλώσσα τοῦ διθύραμβου» δέ θά μπορούσε παρά νά εἶναι ἓνα ἔργο ὅπου τὸ κείμενο τὸ ἔγραψε μιᾶ πραγματικὴ χορευτρία καὶ τὴ μουσικὴ του ἓνας χορευτῆς τῆς διανοήσεως³².

Ἕμνεῖ λοιπὸν τὴν ἀντίθεση πού σ' ἀμφότερα τὰ σκέλη τῆς θά μπορούσαμε νά θέσουμε τὸ Διόνυσο. Ἄν ὁ Ἕμνος αὐτός εἶναι μιᾶ «κατάφαση σέ ὅλα», αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στή σκέψη ὅτι ὁ Διόνυσος καταφάσκει τὸ Διόνυσο. Ποιὸς ὁμοίως θά εἶναι ὁ Διόνυσος πού θά ἐνοθεῖ μέ τὸ Διόνυσο; Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι πρόκειται γιά τὸ alter ego του, τὸν Ζαγρέα. Ἐδῶ λοιπὸν ἡ κορυφωση, γιά τὴν ὁποία μιλήσαμε, ὀλοκληρώθηκε. Τὸ πιὸ βαθύ νόημα τοῦ «Ἕμνου τῆς Νύχτας» εἶναι ὅτι κυριαρχεῖ τὸ σύμβολο τοῦ Διονύσου — Ἰακχου, τοῦ Διόνυσου - παιδιοῦ». «Ὅτι εἶναι βαθύ ἀγαπᾶει τὴ Μάσκα»³³. Καὶ ἡ Μάσκα αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ Νίτσε, γιά νά ἐκφράσει τὴ σκέψη του. Γιατί; Θά προσπαθήσουμε νά τὸ δοῦμε πιὸ κάτω.

Ἡ δήλωση ὅτι ὁ Ἕμνος εἶναι μιᾶ «κατάφαση σέ ὅλα» μᾶς ὁδήγησε στὸ Διόνυσο — παιδί. Ἡ σκέψη αὐτὴ θά φαινόταν περισσότερο νόμιμη, ἂν θυμόμασταν μιᾶ ρῆση τοῦ Νίτσε, πὼς τὸ παιδί εἶναι ἡ «ἀγία

26. Μόνο τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1889 θά γράψει στήν Κόζιμα Βάγκνερ «Ἀριάδνη σ' ἀγαπᾶ».

27. «Οἱ Διθύραμβοι τοῦ Διονύσου» γράφτηκαν τὸν ἴδιο χρόνο μέ τὸ «*Ecce Homo*».

28. Ἀντίστοιχα χωρία ΔΔ [ΓΗ], σ. 199, ΠΚΚ, α. 40. Ἐδῶ θά πρέπει νά θυμηθοῦμε τὴ σπουδαία ψυχολογικὴ παρατήρηση τοῦ Νίτσε: «Στὸ παιχνίδι ἂν δέν συμπράξουν ὁ ἔρωτας ἢ τὸ μίσος ἢ γυναικα παίζει πολὺ μέτρια» (ΠΚΚ, α. 115), πού βοηθεῖ στή κατανόηση τοῦ Ἕμνου.

29. «Εἶναι ἡ ἐπανασυναρμολόγησι» τοῦ ἴδιου τοῦ Νίτσε μιᾶ ἐπιστροφῆς: Ἄν προσέξουμε τὸν κάθετο ἄξονα τοῦ σχήματος, πού ξεκινᾶ ἀπὸ τὴ μητρικὴ συνείδηση, θά δοῦμε ὅτι καταλήγει στήν Ἀριάδνη, ἡ ὁποία ὄπηξε κατὰ παράδοξη τροφὸς τοῦ Διονύσου.

30. Ἡ Ἀριάδνη ἦταν κατ' ἐξοχὴν θεὰ τοῦ Σκότους.

31. Ὁ Διόνυσος ἔφερε καὶ τὴν προσωνομία Νυκτῆλιος.

32. Ὅπως ἐμφαντικὰ ὁμολογεῖ ὁ Νίτσε τὸ κείμενο τοῦ Ἕμνου ὀφείλεται στή Λουὶ Σαλομέ, ἐνῶ ἡ μουσικὴ στὸν ἴδιο.

33. ΠΚΚ, α. 40.

κατάφαση»³⁴. Ἄς προσέξουμε τὸ παιδί, τὸ παιδί δημιουργεῖ καὶ καταστρέφει ἀξίες. Τὸ παιδί συνδέεται μὲ τὴ δυνατότητα τῆς καταστροφῆς καὶ δημιουργίας ἀξιών μέσα στὸ χρόνο. Δὲ υπάρχουν ἀξίες «καθ' αὐτές»³⁵. Τὸ παιδί εἶναι ὁ Χρόνος καὶ συγχρόνως εἶναι κυρίαρχο· ὁ Χρόνος λοιπὸν εἶναι κυρίαρχος καὶ ρυθμιστὴς τῶν πάντων. Μέσα στὸ ρυθμὸ του, ρυθμὸ παιχνιδιοῦ, ὅλα —καὶ οἱ ἀξίες— τείνουν νὰ ξεπεραστοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς κάθε φορά καινούργιους δρους τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Νίτσε³⁶ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ πού ἔχει συλλάβει τὸ νόημα τοῦ παιχνιδιοῦ³⁷ στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ τὸ παιδί. Ὁ Νίτσε στὸ τέλος τῶν λιγοστῶν σελίδων πού ἐξετάζουμε ἀπὸ τὸ *Ecce Homo*, μᾶς δίνει ἕνα ἀκόμη παράθεμα ἀπὸ τὸ «Ζαρατούστρα», ὑπογραμμισμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐκεῖ, μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα, διακηρύσσεται ὅτι τὸ «σκληρὸ σφυρί» εἶναι προϋπόθεση κάθε δημιουργίας. Ὅμως ποιὸς ἄλλος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ καταστρέφει ὅτι ἔχει πάψει νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες του, νὰ δημιουργεῖ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὶς νέες συνθήκες τοῦ Χρόνου, νὰ ἀκολουθεῖ καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ ρυθμὸ του; Κάτι τέτοιο χρειάζεται τόλμη, γιατί τὸ παιχνίδι αὐτὸ εἶναι καὶ ἐπικίνδυνο καὶ σκληρὸ. Μόνον τὸ παιδί ἔχει αὐτὸ τὸ «μεγαλεῖο» νὰ παίζει ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ Χρόνος. Ἔτσι δὲν ἀφήνει νὰ ξεπερνᾷ ὁ Χρόνος μόνος του ὅ,τι δημιούργησαν ἢ σχεδίαζαν νὰ δημιουργήσουν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μαζί του ὑπερβαίνει ὅ,τι εἶναι ἤδη καταδικασμένο, ἤδη νεκρὸ ἀκολουθεῖ τὴ ζωὴ στὸ ἴδιο τῆς τὸ γίνεσθαι. Τὸ παιδί

34. «Τὸ παιδί εἶναι ἡ ἐνοσάρκωση τῆς ξενιοσιᾶς, εἶναι ἕνα παιχνίδι, ἡ ἅγια κατάφαση» (ΖΙ, σ. 29). Ἐνῶ ἄλλοι ὁμολογοῦν: Δὲν «ξέρω ἄλλο τρόπο συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στὰ πράγματα, παρὰ τὸ παιχνίδι· τὸ παιχνίδι εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ σημάδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζει κανεὶς τὸ μεγαλεῖο» (ΕΗ, σ. 64). Πρβλ. (ΠΚΚ, α 205) (ΠΚΚ, α 57).

35. Δὲν ὑπάρχει «καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν», «καθ' ἑαυτὸ ὄρατον», βλ. ΕΗ, σ. 85.

36. Παρατήρηση στὸ σχῆμα: γαϊδούρι - λιοντάρι - παιδί: Τὸ παιδί δὲν εἶναι «σύνθεση». Κάθε τι πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα δὲν εἶναι τὸ τρίτο. Εἶναι ἀπλῶς τὸ σπέρμα, τὸ «ἐν δυνάμει» τοῦ τρίτου, ἡ ἐξαγγελία μιᾶς δημιουργικῆς γέννησης: Τὸ μόνον πού ἀπὸ κοινῶν δηλώνουν τὰ δύο πρῶτα εἶναι ἡ καταστροφή: τὸ πρῶτον πρέπει νὰ καταστραφεῖ, τὸ δεύτερον πρέπει νὰ καταστρέφεται. Ἀλλὰ ξεφεύγει ἡ παραπέρα ἐξέταση ἀπὸ τὰ πλαίσια πού ὀρίζει τὸ θέμα. Γιὰ τὰ τρία σύμβολα - κλειδιά τῆς νιτσεϊκῆς διαλεκτικῆς, βλ. κυρίως τὸν πρῶτον λόγο τοῦ Ζαρατούστρα: «Οἱ τρεῖς μεταμορφώσεις» (ΖΙ, σ. 27-29).

37. Ἦδη στὸν Ἡράκλειτο «Αἰὼν παῖς ἔστι παῖζων, πεσσεύων- παιδός ἢ βασιλῆς» (ἀπ. 52). Ὅσο γιὰ τὸ ὅτι τὸ παιδί, πού εἶναι ὁ Χρόνος καὶ ὁ Κυρίαρχος, πρέπει νὰ καταστρέφει τὴν Τάξη καὶ νὰ δημιουργεῖ μιὰ παιδικὴ πολιτεία ὁ αἰνικτῆς Ἐφέσιος θά ἀπαιτήσῃ «Ἄξιον Ἐφεσίους ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήθοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν» (ἀπ. 121). Γιατί «[οὐ δεῖ ὡς] παῖδας τοκεῶνων [τοῦτ'] ἔστι κατὰ ψιλόν· καθ' ὅτι παρελήφαμεν» (ἀπ. 74).

μπορεῖ τὸ ἴδιο εὐκόλα νὰ ἐρωτεύεται καὶ νὰ καταστρέφεται· καὶ τὸ παιδί τοῦ Νίτσε, ὅπως τὸ παιδί τοῦ Φρόνυτ, ἔχει καὶ τίς δύο ἐπιθυμίες. Ἐχει «ἀθωότητα αἰσθήσεων» μὰ ὄχι μὲ τὴ σημασία πού δίνει στὸν ὄρο μιὰ πουριτανικὴ ἠθική, ἔχει αὐθορμητισμὸ αἰσθησεῶν· αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ τελείως διαφορετικόν.

Μετά τὴν περίοδο τῆς «σοπενχαουρικῆς νεκροφόρας» καὶ τοῦ «ἐκκλησιαστικοῦ συμβούλου Βάγκνερ», ἀκολούθησε ἡ περίοδος τοῦ «σκληροῦ σφυριοῦ» ἐναντίον τῶν «πῆλινων εἰδώλων». Τί ἀπόμεινε;

Ὁκτώβρης 1888. Ὁ Νίτσε ἤδη σὲ γράμματά του εἶχε ἐκφράσει τὴ θέλησή του γιὰ ἕνα ἔργο, ὅπου, κατὰ τρόπο συνθετικόν, θά παρουσίαζε τὴ νέα φιλοσοφία. Εἶναι τὸν ἴδιο καιρὸ πού γράφονται οἱ σελίδες τοῦ ΕΗ, τίς ὁποῖες ἐξετάσαμε, πού γράφει τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς «Γενικῆς Μεταμόρφωσης τῶν Ἀξιών». Θά μπορούσε νὰ ἔχει ἄλλο τίτλον ἕνα βιβλίον πού γράφτηκε τὴν ἐποχὴ πού ὁ Νίτσε καταφάσκει στὸν παιδικὸν τρόπο ζωῆς:

2.3. Ἡ γλώσσα τοῦ διθυράμβου

Τὸ θέμα τῆς «γλώσσας τοῦ Νίτσε» δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ γλώσσα. Οἱ κάπως ἐπικίνδυνες προπελάσεις τοῦ θέματος, ὅπως αὐτὴ πού θέλει νὰ ἀπομονώσει τὸ πρόβλημα, νὰ τὸ δεῖ χωρὶς τίς προεκτάσεις του, δὲν πείθουν πάντοτε. Δὲν ἀρκεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ Νίτσε κήρυξε καὶ αὐτὸς τὴ χρεωκοπία τῆς γλώσσας καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι πρόδρομος π.χ. τοῦ θεάτρου τοῦ παραλόγου³⁸. Οἱ κοινὲς διαπιστώσεις δὲν ἀρκοῦν νὰ γίνῃ κανεὶς πρόδρομος, οἱ κοινὲς διαπιστώσεις δὲν ὀδηγοῦν ἀναγκαστικὰ σὲ κοινὲς λύσεις. Κάτι τέτοιο συμβαίνει καὶ ἐδῶ: ἡ λύση πού ἔδωσε ὁ ὕστερος Νίτσε, ἡ «γλώσσα τοῦ διθυράμβου», δὲν θά ἔχει κάτι τὸ κοινόν μὲ τὴν λύση π.χ. τοῦ Ἄρτω.

Ὁ Ἄρτῶ θά ζητήσῃ «κἀτάργηση τῆς γλώσσας καὶ ἀντικατάστασή τῆς ἀπὸ μιὰ ἄλλη, κάτι μεταξύ χειρονομίας καὶ διαλογισμοῦ». Μιὰ τέτοια λύση τῶν Gestures (νὰ θυμηθεῖ κανεὶς ἐδῶ τὸ θέατρο ΝΟ καὶ παραπέρα τὸν Μπρέχτ καὶ τὸν Κλοντέλ πού ἐνεπνεύστηκαν ἀπὸ αὐτό), φαίνεται νὰ ἐνθουσίαζε τὸν —νεαρό ὄμως— Νίτσε καὶ ἐνσαρκωνόταν σὲ μορφὴς ὅπως ὁ Ἄναξιμανδρος πού «ὕψωνε τὸ χέρι καὶ κουνούσε τὸ

38. Ὁ Νίτσε (δάσκαλος σὲ πολλὰ· στὴ σκηνὴ πού θεωροῦμε παράλληλα μὲ τὸ παράλογο θέατρο) εἶχε κιόλας παρατηρήσει πὼς ἡ γλώσσα ξέφτισε, κατάντησε ἀπαρχαιωμένη, κι ὀνόμασε Egypticismus τὴν τάση τῆς ἀπόδοσης πραγμάτων καὶ προβλημάτων μὲ μιὰ γλώσσα σχηματισμένη γιὰ ἕνα ξεπερασμένο εἶδος πραγμάτων καὶ ἀξιών, μιὰ παμπάλαια ἐπικυρωμένη βεβαιότητα γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξῆς» Α. Κελεσιδου - Γαλανοῦ, Σκέψεις, γύρω ἀπὸ τὸ θέατρο τοῦ παραλόγου Ἐποπτεία 3, 1976.

πόδι» (ΓΦ σ. 43). 'Ο Φουκώ ήδη διαπιστώνει (Ιστορία τής τρέλας, σ. 257) ότι η διαφορά του Νίτσε με τον 'Αρτώ επεκτείνεται και σε άλλους τομείς. ('Αργότερα για το Νίτσε η γλώσσα αποκτά μία διάσταση που φαίνεται να απουσιάζει από το παράλογο: είναι τότε που άρχισε να μιλά για λέξεις σημαίες» για την «πορεία»). 'Τσως θα έπρεπε να λάβει υπ' όψη της η σχετική με τις απόψεις του Νίτσε για τη γλώσσα έρευνα, μία θέση του που δεν προσέχτηκε ίσως ως τώρα. «Θέλω να πω λίγα λόγια για το ύφος μου. Σκοπός του κάθε ύφους είναι να επικοινωνήσει με σημεία» (ΕΗ, σ. 73).

'Η γλώσσα του Νίτσε μπορεί λοιπόν να έχει σχέση, με τη θέση του 'Ηράκλειτου για τη γλώσσα: 'Ο 'Ηράκλειτος είπε: «ό άναξ, ού τό μαντείόν έστι τό έν Δελφοίς, ουτε λέγει ουτε κρύπτει αλλά σημαίνει» (άπ. 93). Λιγότερο έχει σχέση αυτή με τό ύφος του 'Εμπεδοκλή, τή βραχυλογία του Σαλλουστίου, τό στύλ Σταντάλ. 'Ομως δέν εξαντλείται στά πλαίσια αυτά. Στίς σελίδες του Ecce Homo που εξετάσαμε γίνεται μία διευκρίνηση: τό διονυσιακό παιδί που μιλά σ' αυτές χρησιμοποιεί τή «γλώσσα του διθυράμβου» άκόμη, αυτή ή γλώσσα ύπάρχει και στους «Διθυράμβους του Διονύσου». Είναι γλώσσα «αίνιγμάτων»³⁹. Τό κλειδί τους μπορεί να δώσει μόνο ή 'Αριάνα. 'Ο Νίτσε όμως προειδοποιεί: «Ποιός λοιπόν άλλος εκτός από έμένα γνωρίζει τί είναι ή 'Αριάνα;»⁴⁰ 'Ηδη ή αναφορά τής 'Αριάνας μās οδηγεί, με όλα όσα εξετάσαμε σχετικά με αυτήν στό συμπέρασμα ότι ή γλώσσα αυτή κυριαρχείται από τό μοτίβο τής άπόκρυψης.

Είδαμε ότι ή γλώσσα αυτή αναφέρεται σε σκέψεις του Νίτσε που έχουν τή ρίζα τους σε προσωπικά βιώματα, σε παρατηρήσεις πάνω στον ίδιο του τον εαυτό. Αυτό όμως δέν είναι ή κύρια αίτια που οδηγεί στην άπόκρυψη. 'Η «άπόκρυψη» δέν είναι έπιτηδευμένη. Τήν επιβάλλει ή ίδια ή φύση των νέων ιδεών, του νέου τρόπου σκέψης. 'Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου αναφέρονται οί κύριες άρχές τής νέας φιλοσοφίας, ή χρήση μιās νέας γλώσσας είναι άπαραίτητη. Κάτι τέ-

τοιο συμβαίνει στις σελίδες του Ecce Homo που αναφέραμε προηγουμένως. 'Η χρεωκοπία τής γλώσσας με τις «λέξεις σημαίες» είχε αναγγελθεί άλλου (βλ. «Βούληση για Δύναμη») από τό Νίτσε. 'Η νεκρή γλώσσα ανήκει στις νεκρές ιδέες. 'Όταν ό Νίτσε αναγγέλει τή διαλεκτική του, χρειάζεται μία νέα σημαντική. 'Η άπόρριψη του «καθ' εαυτό» ύφους, του ύφους που είναι «μία καθαρή άνοησία τής καθαρής «ιδεολογίας», τό ίδιο σχεδόν όπως τό... «καθ' εαυτό άγαθό», τό «καθ' εαυτό πράγμα»⁴¹.

Ποιά λοιπόν θα μπορούσε να είναι ή δυνατή άπάντηση στό «ρόβλημα σκοτεινότητας», «ποιοτικότητας», «άσάφειας», «παρανοϊκότητας», (sic) που θέτει τό ύφος του Νίτσε;

«Θά μπορούσε ν' άπαντήσει ότι θέλει πραγματικά ή φιλοσοφία του να είναι κατανοητή (γι' αυτό άλλωστε και γράφει, αλλά ότι, άν αυτό που θέλει να πεί, μπορούσε να είπωθεί με δρους του καθημερινού λόγου, πιθανότατα θα τό είχε κάνει... Για να γίνει ή φιλοσοφία μου κατανοητή θα πρέπει πρώτα να καταστραφεί και να άναιρεθεί τό σύνολο λόγου και συμπεριφοράς όπου θέλετε να τή μεταγλωττίσω. Τή γλώσσα μου μπορείτε να τή μάθετε όπως και κάθε άλλη γλώσσα (με μία έννοια μάλιστα είναι και δική σας γλώσσα)- τότε θα δείτε ότι τά σύμβολά μου... δέν είναι σύμβολα... αλλά σημαίνουν κατά γράμμα αυτό που λένε»⁴².

Στό παράθεμα αυτό από τό Μαρκούζε, ή σημασία που δίνει ό «ποιητής» στά «σύμβολα» φαίνεται να είναι ή ίδια με αυτήν που άναγνωρίζει και ό Νίτσε. «Θάλεγε κανείς... πώς τά πράγματα μόνα τους έρχονται προς έμάς με τήν έπιθυμία να γίνουν σύμβολα»⁴³. 'Αξίζει να προσέξουμε ότι μία φιλοσοφική θέση του Νίτσε όπως ή παραπάνω, έχει μετατοπιστεί και ένταχθεί στό χώρο τής ποιητικής για τό Μαρκούζε. ('Ετσι,

41. ΕΗ, σ. 85.

42. Χ. Μαρκούζε, 'Ο Μονοδιάστατος άνθρωπος, σ. 197. ('Έχει μόνο άντικατασταθεί στό κείμενο ή λέξη «ποίηση» με τή λέξη «φιλοσοφία»). Πρβλ. ΕΗ, σ. 85, κυρίως σ. 86.

43. ΕΗ, σ. 115. Σημειώνουμε άπλώς ότι (i) για τό Νίτσε ή γλωσσολογία θα έπρεπε να αποτελέσει στό μέλλον βοηθό τής φιλοσοφίας στην έρευνα τής τελευταίας για τήν ήθική, για τήν «ιστορική εξέλιξη των ήθικών έννοιών» (ii). Μία σύγκριση Νίτσε - Wittgenstein θα είχε ξεχωριστό ενδιαφέρον. ('Ενδεικτικά αναφέρουμε όρισμένα χωρία που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τή βάση για μία πρώτη προσέγγιση: (ΠΚΚ, α 24), (ΠΚΚ, α 215), (Α, α 2), (Α, α 239), (Α, α 526). Τέλος (iii) ή θέση του Νίτσε ότι «κι' ό πιο δυνατός συμβολισμός, άπ' όσους ως σήμερα παρουσιάστηκαν, δέν είναι παρά άθλιότητα και παιδιάστικο παιχνίδι, άν θελήσει κανείς να τον παραβάλλει με τήν έπάνοδο τής γλώσσας στη μεγάλη φύση τής τήν εικόνα» (ΕΗ, σ. 120- πρβλ. ΕΗ, σ. 115 ό. ά. ή «είκόνα»), θα μās προκαλούσε σε ένα συσχετισμό με τήν picture theory of meaning. Τό αποτέλεσμα ίσως διαφώτιζε περισσότερο τή γλώσσα του Νίτσε και κυρίως όπως αυτή παρουσιάζεται στό «Τάδε έφη Ζαρατούστρας».

39. Στη Γέννηση τής Τραγωδίας είχε μιλήσει πρώτη φορά για αίνιγματα «έκείνη τή φριχτή τριπλότητα των πεπρωμένων του Οιδίποδα... ό ίδιος αυτός που λύνει τό αίνιγμα τής φύσης εκείνης τής σφίγγας με τή διπλή φύση... παραβαίνει τους κανόνες τής φύσης» (Γ.Τ. σ. 57).

40. ΕΗ, σ. 147. Πρβλ. τήν θέση του «Στίς γυναίκες όλα είναι αίνιγμα και ότι άφορά τις γυναίκες δέν έχει παρά μόνο μία λύση τήν έγκυμοσύνη». Φθάνουμε έτσι σε μία πιθανή εξήγηση τί ή «'Αριάνα» μπορεί να δώσει, ποιά είναι τό κλειδί τής γλώσσας του διθυράμβου, τό κλειδί του αίνιγματος: Τό παιδί. 'Ο Νίτσε βάζει τό Ζαρατούστρα να εκφράσει τό φόβο του για αυτούς που τους μεθάει τό «αίνιγμα»: «ποτέ σας δε θα θελήσετε ν' ακολουθήσετε τό μίτο τής 'Αριάδνης... και όταν μπορείτε να μαντέψετε δε θα ζητήσετε ν' άνοιξετε τις πόρτες» (ΕΗ, σ. 83).

έδω τουλάχιστον, φαίνεται ο Μαρκούζε, να ταυτίζεται με την άποψη εκείνης της φιλοσοφίας ή όποια τοποθετεί το Νίτσε στην κορυφή της γερμανικής ποίησης, δίπλα στον Γκαίτε).

2.4. 'Ο Θρίαμβος

9 Όταν τό διονυσιακό σύμβολο θά πρέπει νά εκφράσει αυτό πού αποτελεί ολοκληρωτική άναίρεση τού καθιερωμένου τρόπου ζωής, τότε αντίστοιχα θά πρέπει καί ή γλώσσα του —ή διθυραμβική γλώσσα— νά φθάσει στό ύψιστο σημείο τής απόκρυψης. Πραγματικά φθάνει ως τήν άποσιώπηση. Τί είναι αυτό πού άποσιωπάται από όλο τό σύνολο σημαντικής τού διονυσιακού συμβόλου; 'Ο θρίαμβος· καί τί άλλο είναι ό θρίαμβος άν όχι ένας ύμνος καί μιά προσωνομία τού Διονύσου;

Άν δεχθούμε ότι θρίαμβος είναι τρία βήματα όρχηστικών κινήσεων τότε μπορούμε νά πούμε ότι οί τρεις αυτές χορευτικές κινήσεις είναι αντίστοιχα οί κινήσεις, πού έκανε ή νιτσεική φιλοσοφία, ή φιλοσοφία τού χορευτή Ζαρατούστρα:

Μετά τό τέλος τής πρώτης εξαφανίζεται ό γάιδαρος, με τήν ολοκλήρωση τής δεύτερης τό λιοντάρι έχει επιτελέσει τό έργο του, έτσι ώστε με τό ξεκίνημα τής τρίτης άρχίζει ό παιδικός ρυθμός ζωής. Τό παιδί, ό άνθρωπος «έαυτός», ήδη γνωρίζει «έλεύθερος σύ»⁴⁴, γι' αυτό είναι καί τό μόνο πού μπορεί νά βγάλει τή διαφορούμενη κραυγή: «Χαίρετε»⁴⁵.

44. 'Απόλλων πρός Σιληνό (σατύρους) «έλεύθερος σύ» (Σοφοκλή - 'Ιχνευτές, σ. 257.

45. 'Ο «χαιρετισμός» λειτουργεί σέ δύο διαφορετικά συστήματα σημασιών στό κόσμο τού Ζαρατούστρα, (βλ. ΕΗ, 621), (ΖΙ, 674), όπως καί στόν κόσμο τού Διονύσου. Άλήθεια τί σημασία θά είχε ένας θεϊκός «χαιρετισμός» αφού πάντα περικλείει τόν κίνδυνο» νά σκοτωθείς από ένα άγαλμα; (ΕΗ, σ. 18). Όμως έδω έχει ήδη έγγραφεί καί στό ανθρώπινο σύστημα σημασιών: Είναι ό άνθρωπος πού χαιρετά —άντι νά θλιβεται— ότι αποτελεί στιγμή τού χρόνου καί γι' αυτό πιά ό ίδιος χαιρείται. Καί ό Έμπεδοκλής όμως, «εναρχόμενος τών Καθαυμένων» (DL, VIII 54, 1) είπε: «Χαίρει' έγώ δ' ύμίν Θεός άμβροτος ούκέτι θνητός» (DK 31 B112). 'Ο «χαιρετισμός» αυτός τού «δασκάλου» θά έντυπωσιάσει τό Νίτσε ήδη στή «Γέννηση τής Φιλοσοφίας» (βλ. ΓΦ, σ. 124).